

ОПОВІДНЕ МОВЛЕННЯ В ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ НЕКЛАСИЧНОЇ ПАРАДИГМИ

У статті проаналізовано основні типи оповідного мовлення, представленого в українському модерністському і постмодерністському художньому дискурсі. Представлено специфіку опису, розповіді та роздуму як типів оповідного мовлення.

Ключові слова: художній дискурс, оповідь, опис, розповідь, роздум.

У художній комунікації взаємодія між мовцем і реципієнтом реалізується як акт читання, тому суб'єктом мовлення є автор, а реципієнтом - читач. На думку В. А. Кухаренко, художній текст має гетерогенний характер, у ньому розрізняють чотири типи викладу - авторське мовлення, діалогічне мовлення, внутрішнє мовлення, невласне пряме мовлення [5, с. 140]. Проте саме авторові належить визначальна роль у вираженні діалогічності художнього тексту, тому що він задає напрям потенційного діалогу з читачем. А. В. Корольова зазначає, що суб'єктом мовлення в художній комунікації може бути: «1) титульний автор з його наміром виразити свій естетичний ідеал, 2) образ автора, що реалізується через персоніфікованого гомо/автодієгетичного наратора (оповідача) в структурі хронотопного континууму або неперсоніфікованого гетеродієгетичного наратора - екстрадієгетичного в хронотопному континуумі» [4, с. 11]. На думку дослідниці, титульний автор виявляє себе через авторський коментар, що поділяється на внутрішньотекстовий та позатекстовий. Позатекстовий авторський коментар має місце тоді, коли наявні передмови, примітки автора тощо, а внутрішньотекстовий представлений авторськими міркуваннями та відступами безпосередньо в тексті, напр.: *...кожен фрагмент стіни ніс певне естетичне навантаження (ну бо не конструктивне ж!), кожна цеглина, здається, мала своє чітко виражене місце* (Ю. Іздрик. АМ™).

У межах авторського мовлення дослідники виокремлюють різні композиційно мовленнєві форми (В. А. Кухаренко) або функціонально-змістовими типи мовлення (О. А. Нечаєва, Г. Я. Солганик, А. П. Загнітко), серед яких розрізняють опис, розповідь та роздум, поєднання і тісна взаємодія яких зумовлюють ускладнення синтаксичних конструкцій [2, с. 196].

Опис - це вияв монологічного авторського мовлення, що містить перелік характеристик певного предмета, явища, факту; він «фіксує ознаки об'єктів та суб'єктів дій та станів і тому є переважно статичним» [5, с. 141]. Опис характерний для авторського мовлення в художньому тексті, проте має певну специфіку, зважаючи на те, що «у художньому описі переважають образи, суб'єктивне сприйняття автора, його настрої, думки та ін. Мета такого опису - створити образне, яскраве враження про предмет, викликати в читача певне ставлення до нього» [3, с. 137]. Художній опис завжди суб'єктивний, мовець здебільшого фіксує ці ознаки предмета або ситуації, які важливі саме для нього, тому в художньому описі важлива категорія суб'єктивної модальності, напр.: *Полиски вечірнього Міста на зливі Фонтана (якого вже нема) - схожі на кардіограму (в історії хвороби - передостання сторінка - перед висновком про смерть)* (С. Поваляєва. Ексгумація міста). Суб'єктивність художнього опису реалізована за допомогою вставних і вставлених синтаксичних конструкцій, мовець не лише фіксує окремі фрагменти дійсності, а й коментує їх відповідно до внутрішнього світовідчуття.

Важливою функцією опису є створення образних картин: обстановки, атмосфери подій, що здійснюються за допомогою переліку незвичних, специфічних ознак предмета. Для художнього дискурсу неklasичної парадигми характерні довгі переліки об'єктів, предметів та їхніх ознак, напр.: *Як повідав би Класик, там було все і звідусіль: золото, бронза, мармур, гіпс, тутанхамони, інки, чарлі чаппіни, американські солдати, будди, юлії цезарі, марки аврелії, сюрреалістичні велосипедисти, загадкові детективи, джони кеннеді, кавалери, дами, поштарі, лицарі, сарацини, п'яниці, арлекіни, дискоболи, лучники, дівчата з веслами, зрештою, і статуї Свободи теж* (Ю. Андрухович. Лексикон інтимних міст). Нагромадження елементів опису визначає індивідуальний стиль автора та його художнє мислення, суб'єктивність якого домінує в художньому дискурсі неklasичної парадигми. Такі описи є статичними, у них зафіксовано окремі предмети як факти дійсності, що загалом створюють цілісну художню картину світу. Це підтверджує й В. А. Кухаренко, на думку якої, опис, що представляє авторську позицію, є способом безпосередньої реалізації текстового концепту, а опис, що репрезентує позицію персонажа, «передає концепт опосередковано - через характеристику спостерігача» [5, с. 147]. Отже, авторський опис здатний репрезентувати текстовий концепт як загальний зміст твору.

Розповідь - розкриває тісно пов'язані між собою події, явища як такі, що відбувалися в минулому [6, с. 143], «бере на себе основне сюжетне навантаження, повідомляє про дій та стани, що розгортаються» [5, с. 141]. Якщо опис містить події, які є одночасними; ознаки, що притаманні предмету однаковою мірою, то розповідь становить зображення подій у хронологічній послідовності або подій, які перебувають у причинно-наслідкових відношеннях, напр.: *Мама перечіпалася об Соню, Соня однією рукою відтягувала намисто - щоб сяяло, іншою погладжувала зшиту зі старого тюлю бальну спідницю, аби тітка втямила, як одне до одного пасує, тітка розказувала мамі, як її чоловік знову нализався і застряг у черговій хвойди, теїефоністки з міської телефонної станції, тітчиної колежанки, мама шаткувала капусту, смажила котлети, драгувалася* (С. Повалєєва. Атракціон). На формально-синтаксичному рівні розповідь представлена конструкціями з дієслівними присудками доконаного виду, що передають почерговість і взаємозалежність описаних подій. На відміну від опису, розповідь є динамічною, подієвою, тому її характер здебільшого визначають дієслівні компоненти.

Розповідь є основою художнього твору, основою авторського монологічного мовлення. Завдяки розповіді дія прискорюється, уповільнюється, ЗМІНЮЄТЬСЯ ТОЩО, а фіксація певної ситуації, навпаки, здійснюється за допомогою опису. У художньому дискурсі неklasичної парадигми розповідь також набуває суб'єктивного характеру, тому що суб'єкт мовлення поєднує в причинно-наслідкові або хронологічні ланцюги ті події, що здаються йому важливими, напр.:

Згадалася дівчина з моргу.

Згадався похорон.

Згадалася симфонія. Згадалася Ірена. От же, ти, Ірено!

Згадався брат з його небезпечними ідеями, згадався хрест, і коло, і свастика.

Згадався літак і тіло в моргу (Л. Дереш. Голова Якова).

Домінування дієслівних форм репрезентує розповідь як наведення послідовних дій, проте одноманітність та механічність описаних дій уповільнює розповідь, надає їй описовості. Загалом поєднання елементів опису з розповіддю притаманне художньому мовленню неklasичної парадигми.

Роздум - низка міркувань стосовно певної ситуації чи предмета, які викладено послідовно, у взаємозв'язку, містить «інформацію про причинно-наслідкові зв'язки між об'єктами й діями, які мають місце у пере- і постконтексті» [5, с. 141]. Роздум на будовою наближається до аргументації як логічної форми викладення думок, тобто його характерною ознакою є наявність логічного зв'язку між думками. Роздум ґрунтується на логічних формах міркування, тобто він побудований на підставі

аналогії, дедукції або індукції. Основна сфера функціонування роздуму - науковий текст або науково-популярний, але і в художньому мовленні роздуми досить поширені, зокрема це стосується психологічної та інтелектуальної прози.

У художньому дискурсі неklasичної парадигми роздуми представлені і в модерністських, і в постмодерністських текстах. У прозі модерністів вони репрезентують авторські міркування про сенс життя, місце людини в реальному світі, внутрішні пошуки автора тощо, напр.: Його мрії яснішали, обертаючись у думки. Він спізнавав, що потай, ніколи собі не признаючись, був певний, що момент цей колись настане, і ця певність невидимо керувала його життям. Ще не ставши на перший щабель письменницький, не бачивши своїх творів у друкові, він, проте, вже літературу взявся вивчати, щоб на тому щаблі зміцнитись! Його захоплювали таємничі процеси душі, що знає більше й бачить далі, ніж бідний розум, що часто тільки санкції дає на ухвалені вже постанови, як той англійський король, що царює, не керуючи. І думку про те, що все це могло б і не здійснитись, він приймав, як тінь знеможвленої вже загрози, що по ній не здатний був свого життя навіть уявити. Але думка ця, дарма що знезброєна, була надто жалка, щоб на ній довго спинятись (В. Підмогильний. Місто). Цей роздум, представлений в авторському мовленні, повною мірою відтворює хід думок героя, проте це здійснено опосередковано.

У постмодерністському тексті роздуми містять ознаки публіцистичності, вони тяжіють до художньо-публіцистичного мовлення, для якого характерні авторські оцінки, суб'єктивні міркування, авторські засоби переконання та аргументації, напр.: *Ми вимушені хотіти мати те, що нам зовсім не потрібно. Змушені мати те, що не зовсім потрібно. Ми мусимо потрапляти в такі місця світу, де не мали би ніколи бути. Ми повинні хотіти бути в таких місцях, де нас зовсім не потрібно* (Т. Прохасько. Порт Франківськ). У тексті безпосередньо представлено не Результат розумової діяльності мовця, а процес його міркування, що відтворено у вигляді внутрішнього мовлення. Такі роздуми реалізують засадничі принципи художнього мовлення неklasичної парадигми - діалогічність та мовну гру. На думку А. Кухаренко, саме в роздумі «автор заявляє про свою позицію» [5, с. 141], тому роздум також виражає переважно чинник мовця. За допомогою художнього роздуму автор може представити процес міркування, відтворити його хід, напр.: *Ні, не те... Ти сказала - «звір», і щось мені звертілося... Щось, із цим словом зв'язане... Гм. Ну, нічого, може, потім згадаю... (О. Забужко. Музей покинутих секретів). Замовчування, паузи, графічно репрезентовані трикрапкою, є ознакою пауз у міркуванні. Автор намагається відтворити не лише змістові характеристики роздуму, а й його здійснення в часі.*

Кожен функціональний тип мовлення не існує окремо від інших: у творі завжди наявні кілька типів функціонально-змістового мовлення, які поєднуються, перехрещуються, впливають одне з одного. С. П. Бибик, поєднуючи типи мовлення, використовує поняття оповідності, що об'єднує «закономірні зв'язки мовленнєвих конструктивів розповіді, опису, роздуму, взаємодію, взаємозалежність діалогу та монологу як елементів зображення й оцінки подій, дій, почуттів, вчинків персонажів, їх сприйняття один одного та довкілля» [1, с. 7]. У художньому тексті дуже рідко зустрічаються власне описові або розповідні контексти, опис і розповідь здебільшого поєднано. Інколи вони так тісно пов'язані, що неможливо встановити меж: текст починається розповіддю й переходить в опис. Так, розповідь здебільшого містить елементи опису, а опис знову переходить у розповідь, оскільки в художньому тексті динамізм змінюється статичністю і навпаки, напр.: *Того ж дня в Алуці нам на кожному кроці траплялися всілякі персонажі в барвистих тюрбанах, шальварах і халатах - актори першого плану, другого, третього, масових сцен. Вони так і сновигали у всіх коридорах, подвір'ях, перед парадною брамою, на сходах, цілими групами обсідали фонтани, квітники і павільйони з пивом-водами (Ю. Андрухович. Лексикон інтимних міст). Для художнього мовлення загалом характерний синтез опису й розповіді, а в дискурсі*

некласичної парадигми поліпредикативні комплекси, з яких складається розповідь, містять усередині описові елементи.

Література

1. Бибик С. П. Оповідність в українській художній прозі : [монографія] / С. П. Бибик; [за наук. ред. С. Я. Єрмоленко]. - К. ; Луганська : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. - 288 с.
2. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика / С. Я. Єрмоленко. - К.: Наукова думка, 1982. - 210 с.
3. Загнітко А. П. Лінгвістика тексту : Теорія і практикум : [наук.-навч. посібник] / А. П. Загнітко. - Донецьк : Юго-Восток, 2007. - 313 с.
4. Корольова А. В. Лінгвопоетичний і наративний коди інтимізації в художньому тексті (на матеріалі української та російської прози другої половини ХІХ - першої половини ХХ століть) : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова», 10.02.02-російська мова/А. В. Корольова. -К., 2003.- 35 с.
5. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту / В. А. Кухаренко. - Вінниця : Нова книга, 2004. - 272 с.
6. Солганик Г. Я. Стилистика текста : [учебное пособие] / Г. Я. Солганик. - М.: Флинта ; Наука, 2002. - 256 с.

Kondratenko N. Narrative speech in literary discourse nonclassical paradigms

The article analyzes the major types of narrative speech presented in the Ukrainian modernist and postmodernist literary discourse. Presented by specific description, narration and reflection as types of narrative speech.

Keywords: art discourse, narration, description, narration, meditation.

Кондратенко Н. В. Наратив в художественном дискурсе неклассической парадигме

В статье проанализированы основные типы повествовательного речи, представленного в украинских модернистском и постмодернистском художественном дискурсе. Представлены специфику описания, повествования и рассуждения как типов повествовательного речи.

Ключевые слова: художественный дискурс, повествование, описание, повествование, рассуждение.